

ИНФРА-М, 1997. – 576 с. 7. Плішкін В. М. Теорія управління органами внутрішніх справ : [підручник] / [за ред. Ю. Ф. Кравченка]. – К. : НАВСУ, 1999. – 702 с. 8. Четвериков В. С. Основы управления в органах внутренних дел : [учебное пособие] / В. С. Четвериков, В. В. Четвериков. - М. : Новый Юрист, 1997. – 128 с. 9. Основы інформаційної безпеки автоматизованої інформаційної системи державної податкової служби України : навчальний посібник / [Росоловський В. М., Анкудович Г. Г., Катарноза К. О., Шевченко М. Ю] / [За заг. ред. М. Я. Азарова]. – Ірпінь : Академія ДПС України, 2003. - 466 с. 10. Дегтяр А. О. Державно-управлінські рішення: інформаційно-аналітичне та організаційне забезпечення : Монографія. - Х. : Вид-во „Магістр”, 2004. - 224 с. 11. Про інформацію : Закон України від 2 жовтня 1992 року // Відомості Верховної Ради України. – 1992. - № 52. - Ст. 490. 12. Про взаємодію правоохоронних та інших державних органів України у боротьбі із злочинністю : Наказ Міністерства внутрішніх справ України, Служби безпеки України, Державного комітету у справах охорони державного кордону України, Державного митного комітету України, Міністерства оборони України, Міністерства юстиції України № 4348/138/151/11-2-2870/172/148-407/2-90-442 від 10 серпня 1994 р.

*Стаття надійшла до друку: 2 червня
Рецензент: к. ю. н., доцент Кузніченко С. О.*

УДК 343.13

*Погорецький М. А.,
доктор юридичних наук, професор
Сухачов О. О.,
здобувач ОДУВС*

СПОСОБИ ВЧИНЕННЯ ЗЛОЧИНІВ У КРЕДИТНО- БАНКІВСЬКІЙ СФЕРІ ТА ЇХ ЗНАЧЕННЯ ДЛЯ ОПЕРАТИВНО- РОЗШУКОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ТА КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ

***Анотація.** У статті надано аналіз способів вчинення злочинів у сфері банківського кредитування як окремої класифікаційної підгрупи злочинів у банківській сфері та виділено їх особливості через призму оперативно-розшукового документування.*

***Ключові слова:** банківська система, банківське кредитування, матеріали ОРД, оперативно-розшукове документування, кредит, оперативно-розшукова інформація, досудове слідство.*

***Анотація.** В статті представлено аналіз способів скоєння злочинів у сфері банківського кредитування як окремої класифікаційної групи злочинів у банківській сфері та виділено їх особливості через призму оперативно-розшукового документування.*

Ключевые слова: *банковская система, банковское кредитование, материалы ОРД, оперативно-розыскное документирование, кредит, оперативно-розыскная информация, досудебное следствие.*

Annotation. *In the article the analysis of methods of committing crime is given in the field of the bank crediting as separate classification sub-group of crimes in a bank sphere.*

Key words: *banking system, bank crediting, materials, documents, credit, information, pre-trial investigation.*

Постановка проблеми. Банківська система в кожній країні виступає як механізм балансування, який регулює проведення грошово-кредитної політики, зміни в економічній політиці, запобігає кризам. У період трансформаційних перетворень економіки України одним з основних завдань банківської системи є створення сприятливих умов для безперервності відтворювального процесу, насамперед, шляхом своєчасного задоволення потреби економічних агентів в необхідному капіталі.

Однак, у сучасних умовах система банківського кредитування не повністю задовольняє потреби економіки: істотно проявляє себе дефіцит позичкового капіталу, що зумовлено низькими доходами домогосподарств, недостатньою ефективністю економіки, „втечею” капіталу за кордон, наявністю значних коштів поза банками, в тіньовій економіці. Серед сучасних її проблем особливо гострим залишається питання протиправного посягання в сфері банківського кредитування, яке характеризується високим інтелектуальним та фаховим рівнем і зумовлює зростаючу суспільну небезпеку цього явища. Аналіз оперативно-розшукових та кримінальних справ свідчить про те, що злочини у кредитно-банківській сфері у здебільшого учиняються організованими злочинними угрупованнями до складу яких нерідко входять посадові особи банку, а в окремих випадках і працівники відповідних правоохоронних органів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Спосіб вчинення злочину у більшості наукових праць розглядається в якості міжгалузевого об'єкта вивчення ряду наук кримінально-правового циклу: кримінального права, кримінології, кримінального процесу, криміналістики. Напрацьовані наукові погляди стосовно цієї категорії неоднозначні не лише в термінологічному, але й у змістовному плані. Найбільш логічною видається позиція І.О. Возгріна, який вважає, що спосіб вчинення злочину (у широкому розумінні, включаючи підготовку й приховання) – це система взаємозалежних та взаємообумовлених дій, за допомогою яких злочинець досягає своєї мети [1, с. 26].

З іншого боку, спосіб є стрижневим елементом криміналістичної характеристики злочинів у сфері банківського кредитування, виступає своєрідним “ключем” до виділення інших криміналістично значимих ознак цих злочинів [2, с. 24].

В.М. Попович за ознакою способу розподіляє злочини у банківській сфері на розкрадання, хабарі та інші суспільно-небезпечні корисливі посягання. З наведеної структури автором виділяється п'ять окремих груп, які стосуються безпосередньо сфери банківського кредитування [3].

Фахівцями Генеральної прокуратури України у 1995 році проведено досить ґрунтовний аналіз кримінальних справ та матеріалів судової практики з питань фінансово-банківської злочинності, за результатами якого підготовлено відповідні методичні рекомендації. Вони висвітлюють механізми банківських операцій, які найбільше піддаються криміногенному впливу, розкривають основні способи вчинення розкрадань та корисливих зловживань [4].

Способи підготовки, вчинення та приховання злочинів у сфері банківського кредитування стали об'єктом наукового аналізу та були класифіковані в залежності від суб'єкта злочину (кредитор, позичальник), які діють самостійно, або в змові в ряді спеціальних наукових праць [5 – 8].

В даний час, як цілком правомірно вважає В.Д. Ларічев, серед злочинних посягань на економічні інтереси суб'єктів господарювання переважають шахрайські дії щодо заволодіння матеріальними цінностями, що належать фізичним та юридичним особам [9, с. 26]. Тобто, сьогодні можна говорити про економічне шахрайство в широкому розумінні: даний термін пов'язаний із загальним кримінально-правовим поняттям шахрайства. Як слушно зазначає П.С. Матишевський, “шахрайський обман” як спосіб розкрадання, здатний викликати у власника майна або особи, яка відає майном, уявлення про потребу передачі відповідного майна [10, с. 65.].

Проблема обману у сфері економіки стала предметом дослідження відомого кримінолога В.М. Рейсмана, який обґрунтовано пише, що будь-яка комерційна поведінка, націлена на обман або підлив конкурентноздатності, порушує передусім неписані правила економічного життя – діловий кодекс суб'єктів бізнесу [11, с. 28].

Аналіз останніх досліджень і публікацій свідчить про те, що способи учинення злочинів сфері банківського кредитування як окремої класифікаційної підгрупи злочинів у банківській сфері, виділення їх особливостей через призму оперативно-розшукового документування не

проводився, а між тим знання про них має велике значення для розробки засобів попередження цих злочинів та протидії їм.

Метою статті є аналіз способів вчинення злочинів у сфері банківського кредитування як окремої класифікаційної підгрупи злочинів у банківській сфері та виділення їх особливостей через призму оперативно-розшукового документування.

Виклад основного матеріалу. В основу класифікації способів вчинення шахрайських посягань науковцями покладаються різні підстави: вид банківських операцій, за допомогою яких вчинюється злочин; характер відносин суб'єкта злочину з банком; спосіб маскування та приховання злочину тощо. Зазначається, що сучасний стан шахрайства у сфері економіки за масштабами розповсюдженості, обсягами заподіяної шкоди, ступенем організованості та конспіративності, об'єктами зазіхання та рівнем протидії – якісно відрізняється від раніше відомих правоохоронцям традиційних способів заволодіння майном у середовищі фізичних осіб. За своєю сутністю воно є новою формою злочинного бізнесу [12 – 14]. Шахраї, у більшості випадків не ховаються, заволодівши майном, а всіляко демонструють бажання працювати над відшкодуванням збитків.

Як зазначається в науковій літературі, в основі використання конкретного способу вчинення шахрайських дій у сфері банківського кредитування лежить, насамперед, знання злочинцем психології банківських службовців, уміння розбиратися в людях, подобатися їм, вселяти довіру, а крім того - мати у своєму розпорядженні конфіденційну інформацію про банк та методи його роботи [15; 16].

Змістом матеріалів ОРД, які використовуються в інтересах кримінального процесу, є оперативно-розшукова інформація, що використовується в інтересах кримінального судочинства, яка являє собою будь-які відомості (фактичні дані), отримані відповідно до мети й завдань ОРД у визначений законом спосіб із будь-яких не заборонених законом джерел уповноваженими на проведення ОРД суб'єктами, що можуть слугувати для обґрунтування відповідних рішень у кримінальному процесі.

Для того щоб таку інформацію (фактичні дані), яка є змістом матеріалів ОРД, можна було використати відповідно до визначених Законом напрямків в інтересах кримінального судочинства, вона повинна бути придатна для формування відповідно приводів та підстав для порушення провадження у кримінальній справі або проведення слідчих дій, прийняття інших процесуальних рішень і отримання фактичних даних, які можуть бути доказами у кримінальній справі.

Для використання оперативно-розшукової інформації (фактичних даних) в інтересах кримінального процесу важливим є як інформаційне значення цієї категорії, так і її матеріально-документальне закріплення, яке дає можливість перевірки отримання цих даних у ході ОРД кримінально-процесуальними засобами, у зв'язку з чим перед теорією ОРД і кримінального процесу постає завдання вироблення таких форм матеріалів ОРД, які б відповідали вимогам кримінального процесу при використанні їх для прийняття відповідних процесуальних рішень.

Аналіз матеріалів ОРД дозволяє зробити висновок, що їх основною складовою є відповідний документ, отриманий гласно й негласно від фізичних і юридичних осіб, виявлений у ході ОРЗ, а також складений у ході ОРД уповноваженою на це особою [17, с. 271]. Викладене посилення є особливо важливим, виходячи з того, що знаряддям злочину у сфері кредитно-банківських відносин є документи, які надаються позичальниками банкам і в яких можуть міститись неправдиві дані, що впливають на прийняття рішення про кредитування та його умови: кредитні заявки; установчі документи із зазначенням юридичної адреси; контракти, угоди, інші документи, які підтверджують, що кредит отримується для придбання товарів, робіт або послуг; довідки про результати дослідження кон'юнктури ринку; бізнес-плани; складські довідки про наявність товарно-матеріальних цінностей; техніко-економічні обґрунтування; проектно-кошторисна документація; документи про фінансове становище, кредитоспроможність позичальника, страховика або поручителя; документи, які стосуються застави, поручительства, гарантії як способів забезпечення кредиту. Тобто при дослідженні наявності або відсутності недостовірної інформації повинні бути досліджені всі матеріали кредитної справи, що надавались банку позичальником, на підставі яких банком приймалось рішення про надання, або відмову у наданні кредиту. Фактично перевірі підлягає весь кредитний процес.

Одним з головних чинників визначення неправдивої інформації, як засобу вчинення злочину, є забезпеченість банківського кредиту. Положення НБУ "Про кредитування" [18] передбачає, що забезпеченням кредиту можуть бути: застава (майна, майнових прав, цінних паперів); гарантії (банків, фінансами чи майном третьої особи); інше забезпечення. Тобто за аналізом складових забезпечення кредиту можливо визначити групу засобів, впливаючи на які, є можливим вчинення шахрайства, або шахрайства з фінансовими ресурсами. Слід прийняти до уваги, що неправдива інформація, що до вартості майна наданого у забезпечення, повинна розглядатись як предмет злочину, тільки у випадку коли вартість заставного майна буде меншою за обсяг кредиту. Прийняття, банком

забезпечення у кратному розмірі по відношенню до суми кредиту є договірною, цивільно-правовою обставиною, яка не передбачена жодним законодавчим актом і відповідно не повинна знаходитись під кримінально-правовим захистом, оскільки банки самостійно визначають достатній обсяг застави. Суттєвими будуть умови наявності та адекватної вартості заставного майна. Але зазначене правило на може бути засноване до усіх кредитних відносин, а лише тільки до тих в яких позичальником та заставодавцем є одна та сама особа. В іншому випадку вбачається конфлікт інтересів позичальника та заставодавця стосовно обов'язку повернення коштів банку.

В якості іншого важливого чинника неправдивої інформації, можуть виступати нормативи та показники, якими користуються банки при прийнятті рішень про надання, або не надання кредитів позичальникам. Таким показником є кредитоспроможність позичальника. Відповідно до ст. 49 Закону України "Про банки і банківську діяльність" [19], банк зобов'язаний при наданні кредитів додержуватись основних принципів кредитування, у тому числі перевіряти кредитоспроможність позичальників та наявність забезпечення кредитів, додержуватись встановлених Національним банком України вимог щодо концентрації ризиків.

Визначення кваліфікуючих ознак злочинів у сфері банківського кредитування, потребує особливої уваги, так як визначення матеріальної шкоди, як наслідку протиправних дій, щодо порушення процесу банківського кредитування, вимагає спеціальних знань в галузі банківського законодавства, в якому визначення матеріальної шкоди провадиться за іншими критеріями ніж по кредитах між іншими суб'єктами фінансово-господарських відносин.

Особливістю приховання багатьох економічних злочинів є передусім те, що такі дії у своїй основі орієнтовані на економічний обман у широкому розумінні, спрямовані на використання свідомо неправдивих відомостей або навмисну їх фальсифікацію у сфері економічних відносин. Приховання злочинів у сфері банківського кредитування, як показує практика, завжди супроводжується використанням того або іншого механізму маскування злочинної діяльності під легальні економічні відносини або комерційні ризики.

Найтиповішими проявами такої діяльності слід вважати: зміну юридичної адреси або фактичного місцезнаходження підприємства, його назви та організаційно-правової форми або зникнення відповідальних осіб; ведення "подвійної бухгалтерії" або знищення бухгалтерських та інших документів зі слідами злочину з імітацією їх втрати внаслідок пожежі, крадіжки тощо; фальсифікацію протоколів рішень правління та

загальних зборів акціонерів (наприклад, про потребу одержання кредиту), звітів, балансів тощо; перешкоджання проведенню інвентаризації, ревізії, аудиту; фіктивне банкрутство підприємства.

Аналіз структури банківського кредитування дозволяє зробити висновок про те, що його схема має дві основні складові. Перша – запозичення вкладів від юридичних та фізичних осіб (пасивні операції), друга – їх розміщення від свого імені, на власних умовах та власний ризик (активні операції). Говорячи про злочини у сфері банківського кредитування, зазначимо, що кримінальна небезпека у даній сфері існує як на етапі запозичення грошових коштів, так і на етапі їх розміщення.

У першому випадку злочини вчинюються стосовно вкладників, які розміщують власні кошти в комерційних банках шляхом шахрайського використання цивільно-правових угод або взяття банком на себе задалегідь нездійснених зобов'язань щодо сплати нереально високих процентів по вкладах.

Сутність другого етапу кредитних операцій – розміщення банківських ресурсів, тобто видача кредитів позичальникам. На цьому етапі, на відміну від першого, кримінальний простір характеризується значним різноманіттям кримінальних способів, прийомів та видів злочинних зазіхань.

На підставі викладеного можна виділити ряд особливостей, що характерні для способів вчинення злочинів у сфері кредитно-банківської діяльності. По-перше, вчинення злочинів у сфері банківської діяльності неможливе без відповідної попередньої підготовки, яка містить вивчення та оцінку обстановки, виконання комплексу заходів, направлених на створення умов, що сприяють вчиненню злочину, адаптацію об'єктивних умов, прийняття заходів безпеки.

Визначені обставини обумовлюють криміналістично-значиму специфіку досліджуваних злочинів, яка полягає в тому, що стадія приховування злочину, як правило, передує стадії вчинення чи співпадає з нею.

По-друге, вчинення цих злочинів пов'язане з порушенням порядку здійснення банківської діяльності чи конкретних банківських операцій і інших угод, встановленого діючим законодавством й підзаконними нормативними актами. Ці порушення можуть здійснюватися:

- співробітниками банківських установ;
- клієнтами цих установ (наприклад, надання орендованого майна в якості застави кредиту);

- співробітниками кредитних установ та їх клієнтами (наприклад, надання позичальником не у повному обсязі документів, що необхідні для отримання кредиту та його надання за вказівкою посадової особи банку);
- сторонніми для кредитної установи особами (наприклад, надання банку сфальшованих документів).

Наведені порушення можуть вчинятися як у формі активних дій, так і шляхом бездіяльності, можуть носити як разовий характер, так і бути системою незаконних актів.

Виходячи з основних етапів діяльності будь-якого суб'єкта господарювання, вони можуть бути поділені на три основні групи:

- порушення в процесі створення, державної реєстрації, ліцензування кредитної установи чи організації, що виступає від її імені;
- порушення в процесі проведення банківських операцій;
- порушення в процесі санації чи процедури банкрутства кредитної установи.

По-третє, оскільки вказані порушення передують вчиненню злочину і багато в чому визначають саму можливість його вчинення, їм надається видимість легітимності. Така діяльність полягає у тому, що різного роду порушення вчиняються поряд з правомірними діями, в результаті чого імітується законність всієї сукупності виконаних дій; зацікавлені особи (з числа підлеглих чи інших співробітників банківської установи, клієнтів) дезінформуються стосовно цілей та сутності злочинних дій, вносяться зміни в оригінали документів чи виготовляються фальшиві документи.

По-четверте, більшість злочинів вчиняється під прикриттям законних банківських операцій, внаслідок чого незаконний характер дій злочинців не є очевидним, що зумовлює високу латентність таких діянь. Таким чином, сучасним способам злочинів у кредитно-банківській сфері притаманні: зовнішня правомірність злочинних діянь; динамічна адаптація до новацій в нормативно-правових актах цивільно-правового характеру, що знаходить вираз в оперативному реагуванні на зміни порядку здійснення банківських операцій, появу нових видів банківських послуг, різного роду технічних новацій, нових видів і форм документів, що вводяться до банківського документообігу; використання у злочинних цілях інструментарію ринкової економіки, притаманного системі законотворчих економічних відносин; інтелектуальний характер, який проявляється в успішній адаптації до новітніх досягнень в галузі високих технологій і їх оперативному використанні; активне втягування до злочинної діяльності співробітників банківських установ.

Виходячи з того, що зміст діяння суб'єкта кредитного злочину полягає в наданні сфальшованих відомостей, можна виділити три групи його вчинення:

- отримання кредиту шляхом надання кредитній установі документів, що містять завідомо неправдиві відомості про фінансовий чи інший стан організації;

- отримання пільгових умов кредитування шляхом надання кредитній установі документів, що містять завідомо неправдиві відомості про фінансовий чи інший стан організації;

- отримання як кредиту, так і пільгових умов кредитування шляхом надання кредитній установі документів, що містять завідомо неправдиві відомості про фінансовий чи інший стан організації.

Висновки. Знання способів вчинення злочинів у кредитно-банківській сфері дозволяє розробити також сучасні методики запобігання таким злочинам, в тому числі й шляхом проведення комплексу профілактичних заходів із застосуванням методів, сил та засобів оперативно-розшукової діяльності.

Знання способів вчинення злочинів у кредитно-банківській сфері дозволяє розробити сучасні методики їх виявлення та розкриття як в ході оперативно-розшукового документування, так і в процесі їх досудового розслідування і судового розгляду кримінальних справ цієї категорії, а також прийняти у них законне і обгрунтоване рішення з метою вирішення завдань оперативно-розшукової діяльності та кримінального судочинства.

Список використаних джерел: 1. Возгрин И. А. Научные основы криминалистической методики расследования преступлений / Возгрин И. А. – СПб, 1993. – 236 с. 2. Чернявский С. С. Злочини у сфері банківського кредитування (проблеми розслідування та попередження) : навчально-практичний посібник / Чернявський С. С. / [за заг. ред. проф. О. М. Джужі]. – К., 2002. – 316 с. 3. Попович В. М. Правові основи банківської справи та її захист від злочинних посягань: Настольна книга з питань банківської та підприємницької економічної безпеки / Попович В. М. – К.: "Дія-плюс", 1995. – 325 с. 4. Тимошенко Б. П. Окремі способи скоєння злочинів у банківській і фінансово-кредитній системах : Методичні рекомендації / Генеральна прокуратура України. Організаційно-методичний відділ Головного слідчого управління МВС України / Тимошенко Б. П. – К.: ГПУ, 1995. – 64 с. 5. Матусовский Г. А. Экономические преступления: криминалистический анализ / Матусовский Г. А. – Харьков : Консум, 1999. – 480 с. 6. Волобуев А. Ф. Розслідування і попередження розкрадань майна у сфері підприємництва : навч. посібник / Волобуев А. Ф. : [за ред. проф. О.М. Бандурки]. – Х.: "Рубікон". 2000. – 272 с. 7. Яблоков Н. П. Основы методики расследования финансовых преступлений Н. П. Яблоков // Вестн. Моск. ун-та. Серия 11, Право. – 1999. – № 2. 8. Экономические и служебные преступления / Яни П. С. – М.: ЗАО Бизнес школа "Интел-Синтез", 1997. – 208 с. 9. Ларичев В. Д. Как уберечься от мошенничества в сфере бизнеса: Практическое пособие / Ларичев В. Д. – М.: Юристь, 1996. – 126 с. 10. Матышевский П. С. Преступления против собственности и смежные с ним преступления / Матышевский П. С. – К.: Юринком, 1996. – 232 с. 11. Рейсмен В. М. Скрытая ложь: Взятки: "крестовые походы" и реформы. – М.: Прогресс, 1988. – 241 с. 12. Ларичев В. Д. Спирин Г. М. Коммерческое мошенничество в России. Способы совершения. Методы защиты / В. Д. Ларичев, Г. М. Спирин. – М.: «Экзамен»,

2001. – 256 с. **13.** Лученок А. И. Мошенничество в бизнесе / Лученок А. И. – Минск : Амалфея, 1997. – 272 с. **14.** Матусовский Г. А. Экономические преступления: криминалистический анализ / Матусовский Г. А. – Харьков : Консум, 1999. – 480 с. **15.** Краткий курс предпринимателя или 100 сравнительно нечестных способов добывания денег / Шилов С. В. и др. – М. : Изд. БЕК, 1997. – 140 с. **16.** Матусовский Г. А. Проблемы формирования методики расследования преступлений, совершенных посредством расчетно-кредитных банковских операций Г. А. Матусовский, О. П. Бушан // Проблемы законности. Республиканский межведомственный научный сборник. – Харьков, 1995. – Вып. 29. **17.** Погорецкий М. А. Функціональне призначення оперативно-розшукової діяльності у кримінальному процесі : монографія / М. А. Погорецкий. – Харків : Арсіс ЛТД, 2007. – 576 с. **18.** Положення "Про кредитування": Затв. Постановою Правління НБУ від 28.09.95 №246 // Закон и бизнес. – 11.11.95. – № 69. – С. 18–21. **19.** Закон України "Про банки і банківську діяльність". - Відомості Верховної Ради (ВВР), 2001, № 5–6, ст. 30.

Стаття надійшла до друку 2 березня 2009 р.

Рецензент: к.ю.н., доцент Самойлов М. О.